

ARTICLE INFO

Received: 25th December 2022

Accepted: 04th January 2023

Online: 05th January 2023

KEY WORDS

Самарқанд ихшидлари, В.А. Лившиц, Е.В. Зеймаль, 609 йилда, Тўн Баҳодур, Авархуман (650-йй.), Тукаспадак (690-йй.), Тархун (700- 710), Наршахийнинг “Тарихи Бухоро” Кабудон ҳукмдори Гэло-пуло.

ИЛК ЎРТА АСРЛАРГА ТЕГИШЛИ СУҒДИЙ ЁЗУВЛИ ТАНГАЛАР

¹Боқиев Шерхон Убайдулло ўғли,

²Қурбонов Шухрат Умурзоқ ўғли,

³Исломов Мехрож Шухрат ўғли,

(Шароф Рашидов номидаги Самарқанд Давлат
Университети 3-курс талабалари)

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7505333>

ABSTRACT

Милоднинг илк минг йиллиги ўрталарига келиб Амударё – Сирдарё оралиғи ва унга қўшни ҳудудлардаги Чоч, Ўтрор, Фарғона, Уструшоно, Суғд, Тўхористон каби воҳа ҳукмдорликларининг қарийб барчасида танга зарбининг йўлга қўйилиши нафақат иқтисодий зарурият билан боғлиқ бўлмай, балки ҳамма даврларда бўлгани каби пул зарб қилиш маълум маънода давлат мустақиллигини ҳам ифодаларди. Айнан шу сабабли илк ўрта асрларда мамлакатимиз ҳудудида зарб қилинган тангаларда ҳар бир ҳукмдорликнинг ўзига хос белгиси – тамғалар акс этган.

Воҳа ҳукмдорликлари, ҳатто конфедератив шаклдаги ҳукмдорлик таркибидаги айрим майда ҳокимликлар ҳам ўз тамғаларига эга бўлиб, улар нафақат тангаларда, балки сопол ва металл буюмлар сиртида ҳам ўз аксини топган. Аслида муайян бир тамға бирор ҳукмдорликни ифодаловчи рамзий белгига айланган бўлса-да, уларни бирон бир мамлакат ёки ўлканинг қадимдан ўзгармай келган анъанавий нишони (герби) деб бўлмайди. Шунини таъкидлаш жоизки, баъзан муайян бир ҳукмдорликда мавжуд сулола вакили ўзидан олдин ҳукмронлик қилган қариндоши (отаси, акаси ёки яқинларидан бири)дан ҳокимиятни мерос қилиб олар экан, анъанавий тамғага бирон бир қўшимча белги илова қилгани кўзга ташланади. Бу асосан Самарқанд ихшидлари, Панч ҳукмдорлари тангаларига хосдир. Бу даврда мамлакатимиз ҳудудида мавжуд бўлган воҳа ҳукмдорликларининг асосан тангалар сиртида ва қисман эса бошқа буюмларда учрайдиган рамзий белгилари – тамғалар ва унвонлар қўйидагича бўлган. Асосан иқтисодий эҳтиёжлар воситаси сифатида зарб этилган мазкур тангалардаги маълумотлар ўз даври сиёсий, иқтисодий ва маданий ҳаётини ёритишда ўзига хос ўрин тутди. Жумладан, уларда акс этган ҳукмдорлар исми ва унвони, турли хил рамзий белгилар (тамға ва ҳк.) кўпроқ сиёсий ҳаётни ёритишга ёрдам берса, иконографик (тасвир ва сюжетлар) ва палеографик жиҳатлари, ясашиш техникаси, металл тури ва бошқалар ўша даврдаги маданий-иқтисодий ҳолатни тасаввур қилишга хизмат қилади. Бу давр тангалари асосан О.И. Смирнова, Э.В. Ртвеладзе, В.А. Лившиц, Е.В. Зеймаль, Б.И. Вайнберг каби тангашунос олимлар томонидан тадқиқ этилган. Ҳозирги кунда бу соҳада тадқиқот олиб бораётган Э.В.Ртвеладзе, Л.С.Баратова, А.Мусакаева, А.В.Кузнецов,

Ғ.Бобоёров, А.Кубатин ўз ишларида асосий эътиборни Чоч воҳаси тангаларига қаратган. Фарғона, Уструшона, Суғд, Хоразм тангалари ҳозирча етарли ўрганилмасдан қолмоқда. Чоч воҳаси тангалари Илк ўрта асрлар Чоч тарихини ёритиш учун, асосан, хитой йилномаларида, қисман эса суғдий ва бошқа тиллардаги ёзма манбаларда акс этган маълумотларга мурожаат қилинади. Бугунги кунда қўлга киритилаётган нумизматик маълумотлар ушбу манбалар маълумотларини тўлдирибгина қолмай, воҳа тарихи билан боғлиқ бир қатор масалаларга аниқлик ҳам киритмоқда. Хусусан, Чоч тарихини, асосан, ёзма манбалар асосида ўрганган тадқиқотчилар VII–VIII асрларда бу ерни маҳаллий сулола ва туркий Тудунлар сулоласи бошқарган, деган хулосага келишган эди. Бироқ, нумизматик материалларнинг қайта кўздан кечирилиши айна даврда воҳада 3 та сулола мавжуд бўлганидан дарак бермоқда. Айниқса, тангаларда акс этган унвонларнинг ёзма манбалардаги унвонлар билан ўзаро ҳамоҳанг келишининг аниқланиши катта ютуқ бўлди. Чоч воҳаси тангаларида қуйидагича туркий унвонлар учраб, улар ёзма манбалар асосида ўз тасдиғини топди. Тегин. Бу унвон билан ҳам 3 типда тангалар босилган. Хитой йилномаларида 605 йили Ғарбий турк хоқони Ши (Чоч)га Тегин Тянчжи исмли вакил жўнатганлиги, 609 йилда у Чоч ҳукмдори сифатида Хитойга элчи жўнатгани қайд этилади. Тудун. Бу унвон билан 3 типда тангалар зарб қилинган. Хитой йилномаларида 640-750 йиллар орасида Ши (Чоч)ни бошқарган 4 нафар тудун ҳақида маълумот учраса, суғдий А-14 рақамли ҳужжатда tδwn, Табарийнинг «Тарих ар-русул ва-л-мулук» асарида «Шош малиги тудун» иборалари учрайди. Абу Райҳон Беруний ҳам «қадим Шош ҳукмдорларининг унвони тудун» бўлганлиги ҳақида ёзади. Элтабар. Бу унвон билан 2 тип танга зарб қилинган. Маълумки, Ғарбий турк ҳукмдори Тун ябғу-хоқон (618-630) ўз ҳукмдорлигининг дастлабки йилларидаёқ қароргоҳини Чочнинг шимолига кўчиргани ва Ғарбий ўлкалардаги маҳаллий ҳукмдорларга элтабар унвони бериб, улар устидан назорат қилиш учун биттадан тудун жўнатгани ҳақидаги маълумот хитой йилномаларида қайд этилади. Фарғона водийси тангалари Мавжуд нумизматик материаллар асосида, ҳозирчалик Фарғона водийсида танга зарб қилиш анъанаси милодий VII асрда йўлга қўйилган деб тахмин қилинади. Аввало шуни таъкидлаб ўтиш жоизки, мамлакатимизнинг бошқа ҳудудларига нисбатан Фарғона водийсининг исломдан аввалги тангалари ўз тури ва миқдорига кўра нисбатан камчиликни ташкил этади. Турк хоқонлиги кўшинлари 560- йилларда Эфталитларга қарши юриши мобайнида биринчилардан бўлиб, Фарғонани эгаллайди. Кўринишидан, дастлабки пайтларда водийнинг маҳаллий сулоласи хоқонликка тобе ўлароқ ўз ҳокимиятини сақлаб қолади. Кейинчалик эса, Ғарбий турк хоқонлари Чочда бўлганидек, ўзларининг марказий ҳудуди – Еттисувга жануби-ғарбдан кўшни ва вассали бўлмиш Фарғона бошқарувига ҳам яқиндан аралаша бошлайдилар. Жумладан, «Таншу» йилномасида Чжен-гуань даврида (627-649) Ғарбий турклардан Ган Мохэду (*Тўн Баҳодур) Боханна (Фарғона)нинг Киби исмли ҳукмдорини ўлдиргани ва ҳокимият Ашена (Ашина) Шуни исмли шахс қўлига ўтгани таъкидланади. Бир қатор тадқиқотчилар уни Ғарбий Турк хоқонлигининг Ашина хонадонига мансуб шахзода, деб ҳисоблашади⁸⁰. Йилномада келтирилишича, Ашена Шунининг ўлимидан кейин унинг ўғли Йебочжи ҳокимиятни қўлга олади ва мархум Кибининг қариндоши (биродари?) Аляоцанни вассал ҳукмдор

қилиб тайинлайди. Йебочжи Гйесай (Косон) шахрида, Аляоцан эса Ху-мин (Қуба?) шахрида туриб фаолият юрита бошлашади. Шундан кейин 656 йили Йебочжи Хитойга совға-саломлар билан элчи юборганлиги қайд этилади. Уструшона тангалари Илк ўрта асрларда Уструшона Чочнинг жануби, Фарғонанинг жанубиғарби ва Суғднинг шимоли-шарқида жойлашган алоҳида бир ҳукмдорлик бўлиб, ўз жойлашувига кўра воҳа (ҳозирги Жиззах ва Сирдарё вилоятлари) ҳамда тоғли (Туркистон тизмалари) қисмлардан иборат эди. Уструшонада танга зарб қилдириш ҳам Суғд ва Чочдан анча кеч бошланган бўлиб, милодий VI-VII асрларга тўғри келади. Уструшона тангаларининг бошқа воҳа ҳукмдорликларниқидан тафовут қиладиган жиҳати, уларда ўрин олган ҳукмдор тасвири ўзига хос қиёфада, фарқли бош кийимида (тож?) тасвирланишидир. Уструшона сиёсий тарихига оид араб манбаларида 738 йилда бу ерни Харабуғра исмли ҳукмдор бошқарганлиги қайд этилади. Устига устак хитой йилномаларида 742 йилги воқеалари муносабати билан Кабудон ҳукмдори Гэло-пуло тилга олинади. Маълумки, ҳар иккала ҳукмдорлик яқин қўшни бўлиб, тадқиқотчилар мазкур Харабуғра ва Гэло-пуло исмларни асли туркий Қора Буғра эканини таъкидлашади ва уларнинг битта шахс бўлган, деб ҳисоблашади⁹⁰. Бир қатор тадқиқотчилар тангалар ва ёзма манбалардаги ҳукмдор исмларининг фарқлигидан келиб чиқиб, илк ўрта асрларда Уструшонани иккита сулола бошқарган, деб ҳисоблашади. Яъни VI–VIII асрларда Уструшонани Турк хоқонлигига тобе маҳаллий сулола вакиллари бошқарган бўлса, VIII аср бошларидан эса бу ерни туркий сулола бошқара бошлаган. Суғд воҳаси тангалари а) Самарқанд. Илк ўрта асрларда Суғд Самарқанд (марказ), Панч (Панжикент), Кеш (Шаҳрисабз), Нахшаб (Қарши) каби нисбатан йирик ва Кушония (Каттақурғон), Маймурғ, Кабудон, Фай сингари кичик мулклардан ташкил топиб, улар орасида фақат йириклари ўз тангаларини зарб қилдирган. Самарқанд ихшидлари томонидан VII аср иккинчи ярмидан то VIII аср ўрталаригача зарб қилдирилган хитой тақлиди тангаларда суғдий ёзувда Шишпир (640-йй.), Авархуман (650-йй.), Тукаспадак (690-йй.), Тархун (700- 710), Ғурак (710-738), Турғар (738-750) каби ҳукмдорлар исми ўрин олган бўлиб, улар ҳақидаги маълумотлар, асосан, хитой ва араб манбаларида, қисман эса суғдий ҳужжатларда учрайди. Бироқ ушбу ҳукмдорлардан аввал VI асрлар ўрталаридан то VII аср 40- йилларигача ҳукм сурган Самарқанд ҳукмдорларининг исми тангаларда жой олган ёки аксинчалиги номаълум. Самарқанд тамғаси билан зарб қилинган тангада хоқон унвонининг учраши ўз изоҳини талаб қилади. Эҳтимол, Самарқанд ҳукмдорлари турк хоқонлари номидан танга чиқаргандир. Хитой йилномаларидан маълум бўлишича, VI аср охирлари – VII аср бошларида Кан (Самарқанд) ҳукмдорлари турк хоқонлари билан яхши алоқа ўрнатган бўлиб, шу боис ўз атрофидаги ҳукмдорликлар орасида устун мавқе қозонган эдилар. Жумладан, Тарду хоқон (576-603) ўз қизини Шифуби исмли, Тун ябғу-хоқон (618-630) эса Кюймучжи исмли Самарқанд ҳукмдорига қизини узатган эди⁹⁶. Балки, ушбу ҳукмдорлар никоҳ муносабатлари эътирофи сифатида хоқонлар номидан мазкур тангаларни чиқаргандир. Самарқандда зарб қилинган ҳукмдор тасвири тангалар ўрнини хитой тақлиди, ўртаси тўртбурчак тешикли тангалар эгаллайди (I.расм 15). Бу, ўша даврдаги тарихий воқеликлар билан алоқали бўлиб, 630 йилда маркази Ўрхун/Ўтукан (Мўғулистон) бўлган Турк хоқонлигининг шарқий (марказий) қисмига Хитойнинг Тан империяси томонидан

зарба берилган, айти йилларда маркази Еттисув бўлган Ғарбий Турк хоқонлиги (бу пайтда Ғарбий қанот - Ябғу-хоқонлик) устида эса Хитой нуфузи кучаяётган бир палла эди. Хуллас, хоқонликнинг ўз вассаллари устидан бўлган назорати бирмунча заифлашган пайтда Самарқанд ҳукмдорлари ўз тангаларини Хитой таъсирида зарб қила бошлайдилар. Шунга қарамай, хоқонликнинг Самарқанддаги таъсири VIII аср биринчи ярмигача сақланиб қолгани маълум. Бухоро тангалари Илк ўрта асрларда Суғддан алоҳида ҳукмдорлик бўлган Бухоро бошқа бир қатор воҳа ҳукмдорликлари сингари бир неча кичик ҳокимликлардан ташкил топган эди. Марказий ҳокимият Бухородан ташқари, яна Пойкент, Вардона ва бошқа бир қанча майда ҳукмдорликлар ўз ички ишларида анчагина мустақил сиёсат олиб боришган. Бу ҳолат нафақат ўша давр ёзма манбаларида, балки нумизматик материалларда ҳам ўз ифодасини топган. Наршахийнинг “Тарихи Бухоро” асаридан маълум бўлишича, бухоролик зодагонлар маҳаллий ҳукмдор Абруйнинг зулмига қарши турк хоқони Биёғу (Ябғу)дан ёрдам сўрагач, хоқон ўз ўғли Шери Кишварни бу масалани ҳал қилиш учун юборади¹¹³. Тадқиқотчилар фикрича, асл исми Эл-Арслон бўлган мазкур шаҳзода келган VI аср охиригача чорагидан бошлаб то VIII аср биринчи ярмигача воҳа Турк хоқонлиги таркибида бўлади¹¹⁴. Агар бу давр мобайнида воҳани бошқарган Бухорхудотлар сулоласи вакиллари исмига назар ташланса, Хотун, Туғшода, Арслон каби туркий исм ва унвонларга дуч келиш мумкинки, бу эса юқорида айтиб ўтилганидек, Бухородаги туркий-суғдий бошқарув анъаналари синтездан дарак беради. Марказий Осиё цивилизациясига ўз ҳиссасини қўшган ва уни дунёга танитган этнослардан бири сифатида билинадиган суғдийлар минтақа халқлари тарихида ўзига хос из қолдирди. Бу уларнинг милoddан олдинги сўнгги мингйилликнинг ўрталаридан то милodий X асргача бўлган минг йилдан ортиқ бир давр мобайнида Буюк Ипак йўлининг нафақат Марказий Осиёдан ўтувчи тармоқларида, балки Шарқий Европадан то Узоқ Шарққача, Уролбўйи ва Жанубий Сибирдан то Шимолий Ҳиндистон ва Тибетгача чўзилган худудларда яшаган турфа халқларнинг дунёнинг турли бурчакларида яратилган маданият янгиликларидан хабардор бўлишларни таъминлагани, шунингдек, юксак маданият яратган этнослардан бири бўлгани мисолида ўз ифодасига эга. Шу ўринда айтиб ўтиш керак, суғдийлар билан ёнма-ён яшаган ва кўп ҳолларда уларнинг ҳомийлари бўлган туркийлар ҳам кўп асрлар давомида худди шу вазифани бажарган эдилар. Маълумки, узоқ асрлар давомида ҳар иккала халқнинг ўзаро қўшни ва аралаш яшашлари пировардида уларнинг ўзаро сингишиб кетишига олиб келди.

References:

1. Gayibov B. Sogdian Confederation: The Kingdoms Position and Peculiarity // The international journal of Humanities & Social Studies. Vol. 4. Issue 6. June. – India: 2016. –P. 88-94.
2. Бичурин Н.Я.Собрание сведений о народах, обитавших в Средней Азии в древние времена. В 3-х томах. – М.- Л., 1950. – Том II. – С. 321; Chavannes E. Documents sur les Tou-Kiue (Turks) occidentaux // Сборник трудов Орхонской экспедиции, вып. 6. – СПб., 1903. – P. 157.
3. Гойибов Б. К нумизматический истории Согда // Ilmiy axborotnoma. Научный вестник. – Samarqand, 2016. – №4 (98). – Б. 6-11.

4. Ртвеладзе Э.В. Нумизматические материалы к истории раннесредневекового Чача // ОНУ, 8, 1982. –С. 31- 38; Древние и раннесредневековые монеты историко-культурных областей Узбекистана. Том 1. – Т., 2002. – С. 242-256
5. «История» ат-Табари». Избранные отрывки (Перевод с арабского В.И. Беляева. Дополнения к переводу О.Г. Большакова и А.Б. Халидова). – Т., 1987. – С. 268.
6. Beckwith I.C. The Tibetan Empire in Central Asia: A History of the Struggle for Great Power among Tibetans, Turks, Arabs, and Chinese during the Early Middle Ages. Princeton: Princeton University Press. Revised paperback edition 1993. – P. 79.